

**ЕТНОГРАФІЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
НАСЕЛЕННЯ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО РАЙОНУ
КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ
(за результатами етнографічної експедиції 2011 року)**

У статті аналізуються результати етнографічної експедиції, що працювала в Олександрійському районі Кіровоградської області в період з 1 по 12 липня 2011 року.

Олександрівщина як історико-етнографічний регіон викликає зацікавлення у краєзнавців, етнографів, етнологів, істориків, науковців та аматорів упродовж другої половини ХХ століття.

Сучасні науковці стверджують, що способи дослідження історії мають бути комплексними: з використанням спеціальної наукової літератури фондів бібліотек та інших закладів, документів архівів та місцевих матеріалів [1, 166]. Виважені результати пошуків неупередженого дослідника відзначаються об'єктивізмом і мають наукову цінність [1, 166]. Проте вони повинні бути ще й цікавими не лише для фахівців, а й усім людям, хто не є професійними науковцями. Значною мірою цьому сприяють місцеві матеріали: історичні, етнографічні та ін. До рук дослідника такі матеріали потрапляють здебільшого як результат етнографічних пошукових експедицій [1, 166]. Саме етнографічні експедиції дають можливість відшукати той безцінний матеріал з вивчення історії населених пунктів, якому приділялося замало уваги.

Зазначеною проблемою зазвичай займаються місцеві краєзнавці та дослідники, які прагнуть не лише дослідити свій край, а й привернути увагу до регіонів, які потребують більшої уваги науковців [2, 123]. Протягом останніх десятиліть Олександрівщина Кіровоградської області стала об'єктом вивчення, завдячуючи історикам та краєзнавцям, а саме Б. Кузику [3], В. Білошапці [4], Л. Литвин [5], О. Чорному [6].

У 2001 року вийшла книга Б.М. Кузика та В.В. Білошапки «Олександрівка. Погляд крізь віки», яка розповідає про минуле та сьогодення селища міського типу Олександрівка та людей, чий імена пов'язані з цим краєм. У дослідженні вперше подано архівні матеріали XVII–XX століть періоду козаччини, Першої світової війни, періоду встановлення радянської влади в регіоні, Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років [7].

Енциклопедія Олександрівщини «У плінні часу» Б.М. Кузика, В.В. Білошапки містить інформаційні повідомлення про земляків, які залишили помітний слід в історії, і тих осіб, життя і діяльність яких пов'язані з Кіровоградським краєм [8]. Книга Б. Кузика та Л. Литвин «Олександрівські університети. Історія Олександрівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3» містить більше тисячі фотодокументів та оригінальних матеріалів про історію школи, випускників яких доля занесла в різні кінці світу [5]. Першою спробою дослідників Б.М. Кузика,

В.В. Білошапки якомога повніше охарактеризувати Кіровоградський регіон став двотомник «Кіровоградщина: історія та сучасність центру України». Праця подає у логічній послідовності не лише історичні довідки по кожному району Кіровоградської області, а й розповідає про соціально-економічну сферу, політичне життя [9]. У дослідженні «Історія міст і сіл: Кіровоградська область» [10] висвітлено історію заселення та освоєння краю, показано закономірності та особливості його розвитку.

Мета представленої статті, виходячи із зазначеної проблематики, полягає у розгляді демографічної і лінгвістичної ситуації в Олександрівському районі Кіровоградської області.

У період з 1 по 12 липня 2011 року в Олександрівському районі Кіровоградської області працювала етнографічна експедиція. Було зібрано значну кількість матеріалів, розширено історичні та етнографічні відомості про Олександрівщину.

Головне завдання етнографічної експедиції полягало в тому, щоб: з'ясувати демографічний та етно-демографічний розвиток населених пунктів; простежити розвиток мовної ситуації в районі; ментальність населення сіл Олександрівщини; опитати представників різних етнічних меншин Олександрівського району на предмет міжетнічних відносин, особливостей укладання шлюбів у краї.

Підсумки цієї етнографічної експедиції свідчать про одноманітність населення (за етнічною ознакою) Олександрівського району. Під час експедиції було відвідано 11 сіл (Бовтишка, Розумівка, Івангород, Красносілля, Цвітне, Ружичеве, Стара Осота, Нова Осота, Триліси, Михайлівка, Єлисаветградка) і смт. Олександрівку [11].

З'ясувалося, що Олександрівський район має свою специфіку. Українці Олександрівщини дуже вкорінені. Простежується чітка мовна та етнічна ідентичність у людей, які населяють Олександрівський район [11].

За результатами етнографічної експедиції чітко простежується переважання української мови в повсякденному спілкуванні населення Олександрівщини. Але варто відзначити й те, що в розмовній мові переважної більшості мешканців району має місце суржик.

В усіх селах, де проводилося опитування респондентів різного віку і національностей, стверджувалося про наявність у мовленні їхнього села суржикових елементів, які сформувалися на базі української мови [12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21].

Причини розповсюдження суржикових форм називалися різні, особливе значення у даному випадкові мав вік респондента. До основних причин розповсюдження суржику віднесено: тривалий період радянської влади; викладання у школі російської мови; вплив на якість мовлення людей, які мешкають поряд і вживають суржикові форми; щоденне спілкування суржиком; не принциповість співрозмовника.

Зауважимо, що всі опитані респонденти наголошували на тому, що хоча вони й говорять суржиком, проте вважають себе і своїх односельців українцями.

Взагалі такий мовний феномен, як суржик, належить до специфічних форм побутування української мови в Україні [22, 11]. За тлумачним словником української мови термін *суржик* має два визначення: «1. Суміш зерна пшениці та жита, жита й ячменю, ячменю й вівса тощо; борошно з такої суміші; 2. (перен., розм.) Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова» [23, 854].

Національний склад населення Олександрівського району однорідний. У всіх без винятку селах переважна більшість населення етнічно українське. У селах, в основному, проживають одні й ті ж етнічні меншини. У Бовтищі та Розумівці [12, 13] крім українців також проживають молдовани та цигани. В селі Івангороді [14] мешкають переважно українці, поряд з ними проживають молдовани та росіяни. Красносілля має свою особливість – в селі поряд з українським населенням мешкають вірмени, молдовани [15], росіяни [16]. Населення Цвітного етнічно українське, представників іншої національності в ньому немає. Ружичеве, село, в якому вже майже не залишилося жителів, має поодиноких мешканців, які ідентифікують себе і тих, які свого часу залишили село, винятково українцями, інших і не знають [24]. Найрізноманітніша в національному складі Стара Осота. Крім українців село, хоча й у поодиноких випадках, але також населяють: цигани, поляки, євреї, молдавани, білоруси, вірмени, узбеки [18]. Зауважимо, що в Новій Осоті населення, в основному, українське, а проте цигани становлять значну частину його мешканців становлять цигани, для дітей яких у місцевій школі навіть створено окремих клас [19]. Населення села Триліси [25] в етнічному плані переважно українське. У Михайлівці проживають, в основному, українці, а поряд з ними мешкають: цигани, вірмени, молдовани, росіяни, раніше проживав і кубинець, який нещодавно помер [20]. Єлисаветградка населена [21], окрім українців, вірменами, азербайджанцями, гагаузами, молдованами. Населення смт. Олександрівка етнічно українське, але крім українського у селищі також проживають вірмени, росіяни, цигани.

Заслуговує на увагу той факт, що жителі всіх 11 сіл і смт. Олександрівки неоднозначно ставляться до окремих етнічних меншин, зокрема негативне ставлення виражають до осіб ромської (циган) національності. Як з'ясувалося, основна причина такого неприйняття – специфічний спосіб життя циган, який відрізняється від загальноприйнятого [26, 20]. Респонденти наголошували на тому, що за часів радянської влади цигани вели осілий спосіб життя, і їхня поведінка була більш прийнятною для загалу. Хоча дискримінації роми не відчують, переконливий приклад цього – створений циганський клас у селі Нова Осота, в якому нині навчаються 11 дітей [19]. А от у Бовтищі циганські та українські діти навчаються у школі разом в одному класі [12].

У кожному селі, де проживають представники інших національностей, відбувається змішування населення як з етнічно корінним етносом, так і з іншими етнічними меншинами. Яскравим прикладом міжнаціонального єднання є між-етнічні шлюби, в результаті яких відбуваються асиміляційні процеси на рівні сім'ї [27]. За підрахунками, які зроблено у період радянської влади, Україна

займала перше місце серед союзних республік по кількості міжнаціональних шлюбів [28, 76]. Варто відзначити, що міжетнічні шлюби це не тільки шлюб між представниками різних етнічних груп, а це і внесок чогось нового в стиль мовлення, культури, традицій, звичаїв, і іншого, що принесе з собою представник іншої національності.

Характерною особливістю Олександрівщини в тому, що майже в усіх без винятку селах немає жителів єврейської національності. Крім того, як свідчать корінні жителі окремих сіл, вони й не пам'ятають, щоб євреї проживали в їхньому населеному пункті. Виняток становлять села Бовтишка, Цвітне і Стара Осота. У Бовтишці колись існувала Єврейська слободка [12], але про те, коли вона була і що з нею сталося, ніхто вже не пам'ятає. Цвітне також було місцем проживання євреїв, але у 80-х роках ХХ століття всі вони виїхали до Ізраїлю [17]. Єдиним селом, де проживало і зараз проживає етнічно єврейське населення, є Стара Осота [18].

Отже, у ході етнографічної експедиції досліджено мовне питання, з'ясовано, що в районі переважає українська мова, хоча й з елементами суржикю. Населення району вільно володіє українською мовою, незважаючи на тривалий та інтенсивний вплив російської, якою українська мова зазнала під час радянської влади. За національним складом населення району переважно українське, хоча й доповнюється малочисельними етнічними меншинами, такими як: вірмени, молдовани, цигани, росіяни – найчастіше зустрічаються в селах Красносілля, Бовтишка, Розумівка, Нова Осота, Івангород, Михайлівка, смт. Олександрівка, Єлисаветградка; гагаузи, азербайджанці (с. Єлисаветградка); білоруси (Стара Осота). Найрізноманітнішим в аспекті національного складу є село Стара Осота, адже крім українців його також населяють цигани, поляки, євреї, молдавани, білоруси, вірмени, узбеки. У селах Цвітне, Триліси, Ружичеве немає представників іншої національності. Ставлення етнічно українського населення до осіб інших національностей відзначається толерантністю, окрім ставлення до осіб ромської національності. Хоча представники українських родин й не заперечують, щоб їхні діти у школі навчалися разом з циганськими.

У ході етнографічної експедиції з'ясовано однорідність, чітку мовну та етнічну ідентичність населення Олександрівського району Кіровоградської області.

Таким чином, у результаті науково-пошукової експедиції було знайдено цінні матеріали з історії краю. Опрацювання та узагальнення матеріалів науково-пошукової експедиції поглиблюють знання досліджуваної проблеми і відкривають простір для нових студій.

Література

1. *Щербатюк В.М.* Пошукові експедиції як спосіб дослідження селянського повстанського руху доби Української революції 1917–1921 рр. (за результатами пошукових експедицій організації «Витоки» Національної спілки краєзнавців) // Вісник Академії

праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науково-практичний збірник. – 2009. – № 5. – С. 166–172.

2. *Філоретов В.М.* Краєзнавчі дослідження Олександрівщини за 2000–2008 роки // «Олександрівщина. Минуле. Сучасне. Майбутнє» / Матер. конф.-презентації. Кіровоград, травень 2008 року. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – С. 123–126.

3. *Кузик Б.М.* Духовні скарби рідної землі: Історико-краєзнавчі нариси / Б.М. Кузик, В.В. Білошапка. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2007. – 584 с.: іл.; *Його ж.* До цілющих джерел рідної землі. Наш край з найдавніших часів і до сьогодні: Навч. посіб. / Б.М. Кузик, Л.І. Литвин. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2006. – 224 с.; *Його ж.* Краєвид: Метод. посіб. для педагогів / Б.М. Кузик, Л.І. Литвин. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2006. – 108 с.; *Його ж.* Олександрівський меридіан: люди, події, час [Кн.-календар] / Б.М. Кузик, В.В. Білошапка. – К.: Мистецтво, 2003. – 512 с.: іл.; *Його ж.* Джерело вічності. Основи православної культури: Навч. посіб. / Б.М. Кузик, Л.І. Литвин. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2007. – 432 с.: іл.

4. *Білошапка В.В.* Про селище міського типу Олександрівку Кіровоградської області. Історична довідка. – Олександрівка: Олександрівський районний краєзнавчий музей, 2001. – С. 2; *Його ж.* Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею. – Олександрівка, 2008. – Вип. 6. – 52 с.; *Його ж.* Питання толерантності у роботі олександрівських краєзнавців // Миротворче забезпечення бібліотеки у формуванні толерантності духовності суспільства: (за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції) / Упорядник О.В. Ткаченко – Кіровоград: Лисенко В.Ф., 2010. – С. 48–52.

5. *Кузик Б.М.* Олександрівські університети (Історія Олександрівської загальноосвітньої школи I–III ст. № 3) / Б.М. Кузик, Л.І. Литвин. – Олександрія: РВА «Світло», 2004. – 408 с.: іл.; *Його ж.* Олександрівські університети: Історія Олександрівської ЗОШ I–III ст. № 3 [нариси] / Б.М. Кузик, Л.І. Литвин. – Вид. 2-ге, розширене та доповнене. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – 560 с.

6. *Чорний О.* Село Красносілля в роки другої світової війни (1939–1945 рр.) // Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2009. – Випуск III. – С. 156–171; *Його ж.* Бібліотеки-читальні в селах Олександрійського повіту наприкінці XIX – на початку XX століття // Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею / Укл. В.В. Білошапка. – Олександрівка, 2009. – Вип. 7. – С. 20–24.

7. *Кузик Б.М.* Олександрівка. Погляд крізь віки / Б.М. Кузик, В.В. Білошапка. – К.: Мистецтво, 2001. – 240 с.: іл.

8. *Кузик Б.М.* У плінні часу. Енциклопедія Олександрівщини / Б.М. Кузик, В.В. Білошапка. – К.: Мистецтво, 2002. – 320 с.: іл.

9. *Кузик Б.М.* Кіровоградщина: історія та сучасність центру України: У 2 т. / Б.М. Кузик, В.В. Білошапка. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. – Т. 1. – 496 с., Т. 2. – 452 с.

10. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1972. – 816 с.

11. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до Олександрівського району Кіровоградської області та його околиць.

12. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Бовтишка Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від Шульги М. П., заступника директора Бовтиської ЗОШ I – III ступенів.

13. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Розумівка Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від директора музею Розумівки Лисенко Н.А.

14. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Івангород Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від завідувача бібліотеки Бойченко Л.В.

15. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Красносілля Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від голови селищної ради с. Красносілля Федорової О.М.

16. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Красносілля Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від голови ветеранської спілки с. Красносілля Сироїжко В.М.

17. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Цвітне Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від завідувача бібліотеки Танської Г.А.

18. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Стара Осота Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від педагога-організатора Махно В.В. ЗОШ I–III ступенів с. Стара Осота.

19. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Нова Осота Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від голови селищної ради Нової Осоти Брюховецького Ю.С.

20. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Михайлівка Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від директора Михайлівської ЗОШ I–III ступенів Максимченка В.О.

21. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Єлисаветградка Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від Максимченко Г.М., заступника директора з навчально-виховної роботи ЗОШ I–III ступенів с. Єлисаветградка

22. *Масенко Л.* Суржик як соціолінгвістичний феномен // Диво слово. – 2002. – № 3. – С. 11–13.

23. Словник української мови: У 11 т. – К., 1978. – Т. 9. – С. 854.

24. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Ружичеве Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від місцевої жительки с. Ружичеве Будун М.О.

25. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Триліси Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від місцевого краєзнавця Коваленка О.Ф.

26. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Розумівка Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від місцевого жителя Зеленька А.Й.

27. За матеріалами експедиції 1–12 липня 2011 р. до с. Михайлівка Олександрівського району Кіровоградської області. Записано від місцевого жителя Мартіросяна С.М.

28. *Сапеляк О.* Міжнаціональний шлюб і асиміляція // Дзвін. – 1991. – № 7. – С. 76–78.